

Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ДИАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА III

Srpski dijalektolški zbornik

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД-ЗЕМУН
ГРАФИЧКИ ЗАВОД „МАКАРИЈЕ“ А. Д.
1927 — 1958

ЦЕНА 30 ДИНАРА

О СТАНОВИШТВУ И ГОВОРУ ЈАЈЦА И ОКОЛИНЕ

од

ДР. МИЛИВОЈА ПАВЛОВИЋА

— Извештај Кр. Академији Наука —

О становништву и говору Јајца и околине

од

Др. Миливоја Павловића.

— Извештај Кр. Академији Наука —

Икавски говори Средње Босне долазе међу нарочито интересантне говоре српскохрватског језика, и историски и принципски. Да би се добила јасна слика о судбини некадањих говора тога краја, треба данашње говоре са те територије довести у везу са језиком босанских икавских писаца ранијих векова и са икавским говорима из других крајева уколико су имали или уколико су могли имати метанастизичке везе са Средњом Босном. Било је нарочито погодно почети са испитивањима говора Јајца и околине, из више разлога. Пре свега, за утврђивање односа у историској перспективи, до извесне границе у прошлости, има писаних споменика; дела једног од плоднијих писаца, Стипана Маргетића — Јајчанина, у томе погледу су јако значајна; затим, кроз осамнаести и деветнаести век, има манастирских књига, дуго времена вођених босанчицом и народним језиком, све до почетака деветнаестог века. Сем овога, постоји једна интересантност више, због православних насељеника, који су, с једне стране, више икавци у Долини Врбаса, а јекавци са икавизмима према Јању.

* * *

Да би се имала што потпунија слика о говорима једнога краја, било је потребно извршити оријентацију у више праваца, с обзиром на прошлост тога краја, у вези са политичким, економским и географским приликама, а особито с обзиром на састав становништва.

У овоме погледу испитивани крај јако је интересантан. Град Јајце нарочито, а и цела долина средњег Врбаса, били су поприште дугих и крвавих сукоба између Угра и Турака, теод пада босанског краљевства 1463 до 1528. За шездесет и п

година град је више пута бивао опсађиван ; у његовој околини било је непрестане борбе граничарске, а кроз област Јајачку пролазиле су турске војске да пљачкају по Хрватској и по Истри, као што наводе Кнежевић¹, Талоци² и Трухелка³. Ове борбе учиниле су, свакако, да се велики део становништва повукао у Хрватску, а нарочито племство. Доцније, у доба турске владавине, овај крај био је један од најнапађенијих. Према једноме чланку из католичког часописа »Serafimski Perivoj« за 1908 год. — »Neke povjesne crtice o redovitim i administrativnim biskupima i vikarima apoštolskim u Bosni od god. 1543 do 1878«, види се како је број католичког становништва био врло несталан, и како је у појединим католичким жупама час нагло опадао, час више или мање растао. — Тако, 1655 године, при епископској визити, забележено је у Јајцу 900 душа ; године 1675 има у Јајцу 700 душа, католика. У то доба у целој Босни број католика био је пао на шеснаест до седамнаест хиљада. Од 1737 до 1798 године стање се у овоме крају поправља, и број католика расте од 1196 до 2732 ; за шездесет година тај прираштај је врло велики. Слично је и у другим католичким жупама Босне Сребрне.

Док за раније опадање становништва морамо претпоставити два битна разлога, расељавања и прогоне, уништавање хришћана од стране Турака, нарочито после ратова, — дотле се ово нагло повећавање становништва објашњава јачим насељавањима под утицајем разних миграционих струја. Те струје долазиле су са разних страна, углавном са запада и југозапада : на првом месту из Далмације, од Врљике, Рупа, Промине, Сиња, Ђинна ; затим из других крајева, од Купреса, Ливна, Дувна, Гламоча. Изгледа да је становништво из сиротних и пограничних крајева Далмације бежало из два узрока : због сиротне, неродне земље, и због честих пограничних сукоба и несигурности на граници Босне и Далмације. Има породица код којих су очувана сећања на узроке због којих су оставили Далмацију и насељавали опустеле крајеве Босне. Али, сем ова два

¹ O. Antun Knežević, *Pad Bosne* (1463). U Senju, 1886.

² Dr. Ljudevit pl. Thalóczy, *Povjest (banovine, grada i varoši) Jajca, 1450—1527*, iz posebnog otiska Monumenta Hungariae Historica vol. 40 (izdanje Ugarske Akademije 1915), preveo Dr. Milan pl. Šufflay, Zagreb, 1916.

³ Dr. Ćiro Truhelka, *Jajce*, (1904—1905). Povjest i znamenitosti. Izdanje potporom Gradskog Zastupstva Jajca. Naladna knjižar kaI. Stuidnička i drug u Sarajevu 1904.

разлога, постојао је и један трећи, разлог економске природе као и први. Често су, дајући повољније услове, бегови сами доводили кметове из других крајева на своју земљу, која је из разних узрока остајала без радне снаге.

Управо крајем осамнаестог века настају и друга велика искушења, каквих је бивало и раније, и због којих се понова нагло смањује босанско становништво, католичко, а свакако и муслиманско. То су помори, велики, од куге и глади, и нова расељавања због овога. Трагова о овоме има у Фојничкој Хроници, у Хроници Николе Лашванина, и у једној хроници Јајачког самостана, која је познији препис; затим то се види и из црквених књига умрлих Јајачке и Добретићке Жупе, па чак и по некојим очуваним споменицима на гробовима. — Крајем седамнаестог века помиње се велика глад и куга. Средином осамнаестог века такође; књиге умрлих крајем тога века показују страشان помор у долини Врбаса; чувени бискуп Добретић подигао је, ниже места где је била стара црква у Добретићима, споменике својој сестри и своме сестрићу, умрлим 1795 године од куге; у Јајачком гробљу некада, по сећању једнога свештеника, било је много надгробних каменова са означењем да су ту сахрањени помрли од куге, а и ја сам наишао сам на један врло добро очувани споменик једноме жупнику од »Мале браће Св. Франциска«, умрлом од куге, са обавезном формулом »*nigra peste ablatus*«. Куга, пак, беснела је најјаче око 1810 године у целој Јајачкој жупи; тада су читаве породице изумирале, а у многима бивало је по десет и више помрлих у најкраћем времену. — Из долине Врбаса и из Днолуке бегунци од куге уносе ту страшну болест у планински крај, у Поугарје; тако, по црквеним књигама жупе Добретић, од 1811 године настаје и ту велики помор, захвата редом села из целе те жупе, и 1815 враћа се у долину, где се за неко време био стишао. — Доцније, 1817 год., бесни колера, а после, средином деветнаестог века, опет куга. Све ово учинило је, несумњиво, да се већ обновљено становништво овога краја понова и врло јако прореди.

То ишчезавање овога релативно старијег становништва имало је понова две последице. Због потребе за радном снагом бегови су доводили себи кметове или из сиротне Далмације, нарочито од Рупа, Промине и Врљике, или из »Херцеговине«, од Дувна, Ливна, са Купреса, а и од самог Травника; они сви претстављају релативно млађе католичко становништво. Много више

пада у очи надирање православних. Ранији католички крајеви Врпоље и Јањ данас су насељени чисто православним становништвом, које се све више спушта ка рекама. Ти исти крајеви примали су и још са једне стране православно становништво: из Далмације, углавном из истих крајева из којих су насељавани и католици. У долини Пливе католичко становништво јако ишчезава у току деветнаестог века, тако да је на пр. Перућица, место врло често помињано у католичким црквеним књигама, сада чисто православно. Ова слика добија се по испитивањима која сам уз своје студије чинио.

При испитивању насеља у овим крајевима наилази се на тешкоће своје врсте. Код муслимана скоро је немогуће добити података. Пре свега, муслимани из ових крајева, може се рећи без много претеривања, немају традиције. За беговске породице говоре каткад да имају старих докумената, али то се не показује. Презимена се, такође, не чувају. Друга тешкоћа долази од неповерења према самом питању: одакле су им стари, јер се обично боје да то питање није у вези са правом својине земље и са аграрном реформом.

Ипак, у самој вароши, а каткад и у понеком селу, могао сам добити по који оскудни податак. Тако, у Јајцу, где има највише муслимана, сматрају се као најстарије куће Куленовићи и Кршлаци, који су, и једни и други, »стари бези«; као старе помињу се још неколике породице — Капетановићи, Табићи, Мађе, Спахићи, Зулићи из преграђа Пијавица, Филиповићи (у Језеру). У Винцу могао сам дознати да су неке породице релативно доста старе, а друге досељене из Касума и још некојих оближњих села у градић Винац. Тако понеки податак имам и за друга места која сам обишао.

Код православних мора се ослонити на традицију, каја је, као обично у православних из брдских крајева, довољно свежа. Ипак, она губи доста од своје свежине код оних којп се даље одмакну од своје матице.

Код католичког становништва, пак, сама традиција није увек довољно јасна, ма да има појединих старих људи који врло добро памте догађаје, знају људе, многе породице, и све то умеју оживити. Али, ту су, срећом, још од осамнаестог века сачуване књиге Јајачке и Добретићске жупе, — књиге умрлих, крштених и венчаних у Јајачком самостану, и књига умрлих у Добретићима; помоћу навода у њима може се контролиј сати казивање појединих старих људи, и чак можда у извесно-

мери реконструисати и само кретање становништва, узајамне везе и локални покрети, и то за један релативно знатан период времена.

Тако у општини Јајце, камо спада предграђе Волујак, Царево Поље, Хармани, Катина, Пијавице, као најстарије породице могу се сматрати Злоковићи-Билани, Маргетићи и Шимићи. Стари Скочибушићи, који се далеко у назад помињу кроз црквене књиге, изумрли су, али се памте још као стара породица; тако исто су изумрли и Колаковићи; 1817 године, по књизи умрлих, види се да је умро последњи од породице Перака, а у то време нестаје и Крндића у Пијавицама и Котару. — У овој општини, има доста релативно старих породица, али чија се имена налазе по целој околици, нарочито лево и десно од Врбаса и уз Пливу, и који су свакако из појединих места разилазили се по целом крају, а нарочито силазили у град, док су други свакако сишли из села у град, па се после одатле расељавали по околним местима. То су Јелице-Мартиновићи (у Јајцу 5 породица), Ладани (18 породица), Гргићи, Лацићи-Млинарувићи, Ловриновићи, Лукићи, Пастуховићи, Јуринићи. Остали су највише са Купреса, затим из Ливна, Далмације, најзад из Днолуке и Поугарја, и из других места овога краја, Лисковице, Барева, а за 11 породица не зна се одакле су.

У Днолуци, као и у Јајцу, има највише Купрешака, затим Далматинаца, из Царевог Поља, нешто из Добретића и Поугарја и других места. Стари су Јаничићи, Јелице, Црноје.

На Бешпељу становништво има везе са Днолучким. Има их из Купреса, из Дувна, из Вукићеваца; има и мањих померања.

Релативно најзнатнија струја у овим општинама, купрешка, све је слабија уколико су места даље од Јајца и Врбаса.

Једну малу ниансу према овом првом типу чине села северозападно од Јајца, између Врбаса и Пливе, у правцу старог пута долином Пливе и другог који је ишао преко Власиња и Лисковице. У општини Миле јасно се осећају две јаке струје: прво, има их највише из Далмације, а од тих има неколико породица које су се биле зауставиле на Лисковици, па отуда сишле у ову општину; друго су »Купрешаци« и »Ливањци«. Остале породице претстављају углавном локална померања; а као старе породице сматрају се: Јелице-Мартиновићи, Јакешевићи, Ладани. У ове две општине је Далматинска струја нешто јача од Купрешке и Ливањске.

Међутим Поугарје или католичка жупа Добретићи, претставља крај доста издвојен за себе: према Травнику планином Влашићем и православним живљем, насељима која су се увукла као клин између овога планинског краја и Травника; према североистоку дубоком урвином речице Угра, преко које је сада православно становништво; а према Днолуци и Јајцу планинама, Ранчом и др. И за време Турака овај крај морао је бити мање узнемираван, и Турци се у њему нису радо задржавали. Мешавина је могло бити, а то се види и из књига те жупе, нарочито у време куге, када су многи бегунци из долине Врбаса бежали у планину, и тамо са собом донели ту тешку болест. За неколико година било је и овде много умирања; а кад се болест стишала, неке породице су се враћале натраг. Иначе, у самом том врлетном крају, на планинској падини ка речици Угру, било је унутрашњих померења, углавном или због неродности земљишта или због женидбе. — У овом крају чувају се традиције, нарочито о племићу Добрети и о његова четири сина, који су, по тој традицији, добили ову земљу у баштину дошавши по Косовској Битци из краја око Приштине. Оживљавање те традиције мора се приписати већ поменутом бискупу Добретићу, из осамнаестог века; она сачињава један засебан проблем, о коме би било корисно проговорити кад будем износио сав материјал, и то нарочито стога да би се у што тачнијој светлости — или, боље, у што мање нетачној светлости — видела она питања која су мене поглавито интересовала при овим испитивањима.

Винац, а нарочито Црепањска, јесу углавном две општине новијег типа, — једна са јаком мешавином православних и муслимана, и друга поглавито са врло младим насељима православних. Што се тиче муслимана, они су били далеко многобројнији, али изумиру, и повлаче се. Не би се ни ту смело тврдити да је садашње муслиманско становништво старо, али има карактеристичних случајева који наводе на такву констатацију, бар до извесне мере. На пример, иако је уопште познато да се муслимани копају одвојено, ипак у Старом Селу, где су православни нови досељеници, муслимани се копају у старом богумилском гробљу. — Православно становништво младо је, ново, и то су углавном делови појединих мањих покрета, породице које су се, са неке етапе, бациле још за један корак унапред и даље од своје матице. Отуда долази врло велико шаренило таквог насеља. У Буковици има их из Врљике, из Стројица, из Днолуке; на Плочи су из Грбавице, од Љуше, са Буковице; у Ду-

брави највише их је из Купреса, затим из Јања, Унца и др. У Божиковцу их има из Далмације, а по једна породица из Бавра и Витовља. У Крезлуку по један су из Далмације, из Јања, Унца, Волара, Старих Кућа, а за три породице не зна се одакле су. У Старим Кућама су највише досељеници из Грбавице, затим из Бавра. У Биоковини су из Далмације, Пецке, Унца. У Грбову највише их је од Д. Варцара, затим из Далмације. У Старом Селу највише их је из Гламоча, затим из Купреса, и онда из Дриновог Дола. — У Винцу, пак, православни су, и то по једна кућа, из: Врљике, Билинчића, Днолуке, Шерића, Купреса. У Касумима, поред муслимана, православни су из Ипоте (4), из Бавра (1); а у Бавру су православни из Д. Вакуфа (9), из Купреса (6), и Далмације (4). У Доњој Грабанти су муслимани Караге старији, а има других муслиманских породица из Пливе, Имотскога, Ципића, и непознатог порекла (3). Ипота је насељена са Купреса, из Далмације, са Грдова.

Ове две групе насеља, у долини Рике и у долини Врбаса од Јајца ка Д. Вакуфу, чине врло нову мешавину најмлађих насеља. Ту је становништво неколиких струја, у последњим издацима, са једном или са по две-три куће претстављено, како се зауставило мешајући се и преплићући са остатцима других струја. Ту има насеља из Далмације, затим из Јања, које се спуштало преко Љуше на Грдово и Грабанту, најзад померања од Купреса, Гламоча и Д. Вакуфа.

* * *

Све ове напомене о приликама у којима је живео народ ових крајева и о самим померањима становништва потребне су да би се, при студији самога говора, омогућило ставити у што јаснију перспективу поједине врло интересантне појаве ових говора, и да би се, нарочито, могло објаснити њихово данашње стање с обзиром на стање релативно старије, пре две стотине година, и раније; најзад да би се могао, можда, боље разумети однос неких врло архаичних, иако углавном спорадичних, црта према другима, као што би била, на пример, нова штокавека акцентуација.

Главни део материала прибран је из самога Јајца и његове непосредне околине, католичких предграђа и најближих села (Волујак, Пијавице, Хармани, Царово Поље, Катина, затим Булићи и Подмилачје). Ради тога нисам се хтео задовољити да случајно наиђем на субјекте у самом граду, већ сам одлазио у сва

та места, тражећи обично материјала од старијих људи, нарочито од оних који нису много путовали. Обраћана је пажња да се забележи субјект, по вероисповести, и ако је могуће по пореклу. — После довољнога прибирања материјала у овом најужем кругу, ја сам проширивао испитивања, из саме вароши одлавећи у околину, нарочито у Днолуку, ка северозападу и ка Језеру. Трећи круг при томе раду сачињавају испитивања из три мања «средшта рада». Када сам добио јасну слику о говору Јајца и околине у долини река, прешао сам у Бешпељ и одатле учинио неколико екскурзија у околна села. Затим, увео сам као средиште Винац, и одатле обишао околна села с десне стране Врбаса, а тако исто и с леве, идући ка Љуши. Треће средиште били су Добретићи. По неким знацима изгледало ми је да ће у крају старе жупе Добретићи имати нечега интересантнијег. Нарочито традиција о којој се налази помена код једног писца XVIII века, Владимировића, и чување црквених књига поткрепљавали су та очекивања. Одатле, правећи излете у поједина села, обишао сам цело Поугарје сем Милашеваца, и отишао чак у забачено усамљено католичко селанце Корићане, преко Угра, у правом планинском крају.

На овај начин успео сам добити посматрања и материјал, и о становништву и о језику у овој малој географској области, где се врло интересантно преплеће становништво три вероисповести, из разних крајева досељено, и где су католици као неко веће острво, сада, доста издвојени већим масама православних.

* * *

Да би се имала што одређенија слика о овоме говору, требало је дати његову карактеристику; наћи везу његову са некадашњим говорима тога краја, и објаснити, историски и принципски, извесне појаве у њему.

У овоме правцу, овога пута, ја ћу се ограничити само на то да истакнем извесне карактеристичне црте, да би се добила општа слика о говорима овога краја, задржавајући право да детаљнију анализу говора овога краја и дискусију о појединим појавама у њему дам у засебној монографији.

За основну карактеристику овога говора, нема сумње, мора се сматрати као најважнија црта замена њ. Г. Решетар, у својој студији о штокавским говорима, сматра говоре Средње Босне као икавско-јекавске, и чак наводи, као нарочити пример ме-

ханичке мешавине, да код једног истог човека, и то муслиманина, бележи у истој реченици и икавски и јекавски облик речи »беле« (Der štokavische Dialekt S. 76), али не улази у ближе објашњење тога односа. По материјалу који ја имам, а нарочито у вези са испитивањима замене њ код Стипана Маргетића-Јајчанина, с краја седамнаестог и почетка осамнаестог века, можда ће ова слика моћи бити стављена у јаснију светлост. Код Стипана Маргетића стање замене њ свакако после великих померања и промена у икавском становништву, и у доба после нових насељавања овога краја, нарочито становништвом из Далмације, — како се то слаже и са порастом становништва према бискупским извештајима, — у рефлексу старог њ настаје извесно кристалисање. Код Јајчанина је њ > и увек : испред л, ј, у префиксу *прѣ-*, у основи глагола *ѣ-ти* ; међутим у корену у кратким слоговима је, углавном, и, а у дугим слоговима *ије*, са незнатним изузетцима. Објашњавање овога односа претставља решавање нарочитог проблема, важног за карактеристику језика Стипана Маргетића ; за данашње говоре овога краја, пак, довољна је, за сада, сама Решетарова констатација по којој се види исто стање — те тиме, вероватно, показује везу и исти правац развоја — као што је у говору око Жепча у долини Босне. — Данас, очигледно, тај некада јасни однос рефлекса њ у дугим и кратким слоговима поремећен је; томе могу бити узрок, свакако, у извесној мери, и промене вршене у муслиманском становништву, — али је главни узрок у великим новијим пертурбацијама које су сналазиле католички живаљ, — а нарочито велики проценат новог католичког слоја, који — нарочито у близини обадве реке око града Јајца — у неким општинама прелази и 90%, нарочито ако се локални покрети посматрају у даљој перспективи и ако се такве породице које су чиниле локална померања придаду својим основним метанастасичким покретима. — С друге стране, тај се однос морао мењати и због прилива и све већег надирања православних елемената у долину Пливе и Врбаса. Ови, углавном, показују праву механичку мешавину икавско-јекавску, без икаквог принципа, док су православни ка Јању и Љуши јекавци са спорадичнијим примесам икавизма.

Тако, код свих у долини Врбаса и Пливе имамо *-ѣ>ио* : *био*; испред ј опет *ѣ>и* : *нити умију просит*, *нити умију дилит* (J.); у заменицама : *овизим*, итд.; *-ѣти>ити* : *ви-*

дити, полетили; исто тако је општи облик са *и* и у речима *прико, намастир*.

У осталим случајевима постоји мешавина, механичка, и то не најдоследније код муслимана. Узимајући муслимане као најтипичније становништво овога краја, г. Решетар се задржао нарочито код примера: *ima bijeli šljivâ — zovu se bile šljive*; не одричући приметну недоследност у замени *љ* и код муслимана, ја ипак мислим да овде можемо имати један интересантнији случај но што би била обична недоследност онаква како је то схватио г. Решетар (ор. cit., с. 76). Први, јекавски облик могао би бити и резултат познијих утицаја; али у другом случају, у икавском облику, придев *bile* није самосталан, већ саставни део једне сложенице, где се могла одржати без обзира на судбину самосталног придева »били- (бијели)«, — дакле не *bile šljive*, већ »bile-šljive«, као што има још сличних примера. Иначе, код муслимана мешање је очевидно. Тако, у кратким слоговима, поред примера са *и*, као: *пивати, невирлуќ, вира, двиста*, чак *фирман* (»ферман«), налазимо и *је*: *дјечак*, и сл., чак *ћечак*, вероватно као свесно подражавање, иако код једнога старца, а тако и у узвику *вјере ми!*, мада је већ наведено да је обичан облик *вира*, па чак и немачко *e* у речи »Festung« репродуковано је као *ie*: *у фјестунгу*. Мешање је и у дугим слоговима: *врине, врине по врине* (»мало по мало«, »постепено«), и др., али: *дјете*, и то по аналогји (в. *дјечак, ћечак*), кадкад *дијете* и *дијте*, а увек *сијено, рl. сијена*.

Код католика је врло слично. У кратким слоговима је најчешће *и*: *звире, звиради, невиста, на једно мисто, вира, двиста, Винац, идући Виначкој тести*, али: *досјелили* и др. У дугим слоговима јекавски је облик најобичнији у речи *сијено, рl. сијена*, чешће *дијете—дијте*, поред *дите*, а тако још у понеким случајевима. — Облици икавски обичнији су под оба дуга акцента и под самом дужином: *млико, мило, на Рици, у Рику*.

Код православних, око Врбаса нарочито, а и око Пливе, имамо праву мешавину нових придошлица, које своје језичко осећање нису још могле прилагодити стању какво је код оних међу које су долазили. Тако имамо: *медвид, звирад, звире, недилџа, понедиљак, двиста*; затим *лиска, ритко, сниг*, али: *брестовина, мјесец, шљеме, ћела* (»хтјела«), *љњб, љето, ђе, дијете* поред *дите, мијена, бријест—брѣст, гнијезд—гниѣздо*.

Чак се може чути и *n'etak*, са *e* (<ε) > *ie* или *e* са приметним умекшавањем претходног сугласника, — као што сам забележио и код католика у Поугарју. — У Днолици, у углу између Врбаса и Пливе, северно од Јајца, око Винца, свугде у непосредној близини саме вароши, стање је углавном исто.

У Бешпељу, где има католика и муслимана, икавизам је нешто чистији : *чојик*, *мисто*, *зна миру*, *миром* («с мером») *a*, а тако и *ліпо*, *уритко* ; код једног старца католика опет : поред икавизама, који преовлађују, забележио сам н. пр. *стијене*, *за стијене*, а код једног старца муслиманина : *двi*, али *послије*, *не смијете!*, чак *сѣетом Ивану*. Међутим даље иза планинског венца, у заклонитом Поугарју, икавизам је много чистији : *исповидити*, *вира*, *звире*, *звирад*, *медвид*, *виверица*, *лито*, *пивати*, *Стипан*, а тако исто и *звир*, *Стипо*, *пра-Стипо*, *млика*, *ждрибе*. Ипак може се чути и по који јекавски облик, — тако сам н. пр. забележио у неколико махова *прије*. Неки пак случајеви, појаве извесне дифтонгизације, не претстављају јекавизам, већ имају специфичне разлоге фонетске природе, тако под узлазним акцентом и напрегнутом артикулацијом, са дужином *Сли^{ue}вчевић* ; затим, и у Поугарју забележио сам случај са ε > *ie*, са напрегнутим ε — *n'etak* ; али случај *сједло* треба издвојити и из оваквих појава, то је реч забележна од једног млађег човека који је служио у коњици, за време рата.

Уопште узев, велике промене у становништву оставиле су нарочито трага у рефлексу *љ*. Системе, која се могла доста тачно оцртавати у време пре два века, нестало је; нови слојеви становништва, разних струја и разних верских обележја, долазили су једни за другима, брзо, многи брзо ишчезавали, због разних узрока, — и за ново кристалисање или систематисање рефлекса *љ* није имало повољних услова. Ипак, надам се, прикупљени материјал допустиће да се у питање рефлекса *љ* унесе бар извесна рељефност у историској перспективи.

После *љ*, нарочито у историском погледу, биле би најважније црте **d' > j*, *шћ/жћ*. На овој територији, по мишљењу г. Решетара насељеној некада чакавским становништвом, налазе се те особине и данас, у овом говору штокавско-икавском, и то новијег типа с обзиром на акцентуацију. Прва од њих налази се само у остацима ; друга црта је општа не само овоме говору, већ и говорима оног дела Далмације и других крајева одакле је пореклом готото све католичко станов-

ништво овога краја. Остављајући за сада на страну ближе одређивање овог проблема, што би уз дискусију значило већ почетак решавања, — ја ћу се овде ограничити само на то да наведем неколико типичнијих примера, доводећи их, уколико је то најпотребније, у везу са неким другим фактима.

Према обичном штокавском *ћ* (< *d') налазе се у овоме крају скоро редовно код муслимана *ĵ*, а и код католика каткад. Пре свега реч »међа«, иначе данас ретко у употреби, и то углавном у планинском крају Бешпеља и Поугарја, налази се само са *j*. На Бешпељу забележио сам на *Méjâ*, на *Дебели Меји*, и та реч означава место где је данас граница атара села Горњег и Доњег Бешпеља, а где је некад пролазила граница Босанске Бановине и Турске. Реч *меја* налази се и у Поугарју, ма да није од речи обично употребљаваних. У овом планинском крају чешће сам забележио нарочито речи *млаји*, *слаји*, *прија*, *пријашњи*, па и *ројен*, али једанпут скоро са чистим *ћ* — *мећу*, иако код једног старца муслиманина, а тако и у његовом изговору имена једнога човека православно вере — *они Ћорћо*; а код једног католика из Поугарја, можда као његову индивидуалну особину, забележио сам *j* у речи »видети« — *па ћете ви њет*. — Међутим, *ћ* је увек по фонетској вредности нормално штокавско: *кућа*, *вруће*, *ћи*.

Групе *шћ*—*жћ* употребљавају се сасвим доследно у данашњем говору. Код Стипана Маргетића-Јајчанина такав изговор директно се види само из једног случаја, али, у накнаду, случаја врло карактеристичног: *Ущуп*, написано са *щ*, показује да је *щ* означавало не само *шт* већ и *шћ*, те да је и у другим случајевима гласовна група *шћ* била обележавана са *щ*. За *жћ*, код истога писца имамо један пример — *дожђењаџ*, једанпут, мада други пут *дождевњаџ*. — Уместо старих група *ск* — *ст* испред палатала, према нормалном штокавском *шт*, имамо редовно *шћ*, изузев Јајце, где се, код млађих, може чути *шт*, и то под утицајем школе. Тако, код старијих људи и код млађих који нису учили школе, забележио сам ове примере: *ићица*, *вошћан*, *госпоишћина*, *пишћа* (»пиштаљка«), *ишћем*, *ишћан*, *кришћалица*, затим *огњишће* и др.; тако исто: *кришћен*, *пушћен*, *навишћен*. Овакви примери забележени су и у Днолуци, у Винцу и околини; ова појава је дотпуно доследна и у планинском крају, на Бешпељу и у Поугарју, — поред горњих примера, тамо је забележено још: *гребљишће*, *пишћењаџ* (»пиштољина«), затим, *пришћеви*, *два прегрића*. Та особина је распро-

страњена и код православних у близини река Пливе и Врбаса. — Исто то може се рећи и за *жћ*, ма да је то црта која се ређе јавља, и ређе је забележена. Од примера забележених у Јајцу навешћу: *звижћи*, *звижћа* («пиштаљка, звиждаљка»), *сможћио*, *можћина*, увек са *жћ*; овакав облик истих речи налази се и по целој Днолуци, затим око Винца и Пливе. Реч «даждевњак», иако се налази у књизи Стипана Јајчанина, данас није позната у овоме крају, — уместо ње говори се *кишњак*. Али у Поугарју забележио сам према *бјуаг* — *бјужћати*, са *ћ* у коме је палатални моменат изразитији, и чак, код једног старца католика *бјужји*, са *ј* нешто звучнијим; на тај начин питање се компликује, и треба према анализи свих примера за ову црту видети да ли овде не избија траг старине, или је овакав пример резултат неког гласовног процеса, или је ту индивидуални случај. — Исто тако у случајевима новијег умекшавања група *st' — sk'* овде налазимо *шћ* према штокавском *шч* гезр. *шћ*: *гушћица*, *љушћица*, *дашћица*, *кошћица*, *пушћица*.

Ново јотовање, пак, није извршено у примерима типа *зајде*, *дојду*, *изајду*.

За карактеристику ових говора треба навести још неке црте. Тако у целом овом крају имамо *греб*, *гребље*, забележено у Јајцу, Днолуци, Винцу, доњој долини Пливе, а тако и на Бешпељу; сем оваквих примера забележио сам у Поугарју и реч *гребљишће*. Као опште употребљавани облици су *отар*, *през*, *ижене*, *ижени*, али у Поугарју забележио сам и *орени* («потерај»), *дорене*. Све ове црте налазе се и код православних у долини река, управо онде где су у јакој мешавини са католичким и муслиманским живљем. Међутим само код муслимана имамо *ћ* место *ч*: *ћивију*, *ћакшире*, *Дивићани*, а и *х*: *кухати*, *кухар*, — иначе, нарочито код православних: *лад*, *рамље*, *гра*, чак *уо*, *муа*.

Као и у старим босанским рукописима, и у приличном делу народних говора, тако и овде *ф* се изговара као *п*: *Пилип*, *сопра*; али док се око Јајца одомаћује изговор *фра*, дотле се још, и то чешће, чује *пра*, *пратар*, *Пра-Стіпо*, *Пра-Анте*, *има пратрова*, *Пратарска Јама*, нарочито у Поугарју. — Свуда као облик са упрошћавањем *благосов*, *благосовити*. Обичан је назив *Васцар* («Варцар»), у *Васцару*.

Исто тако у целом појасу уже мешавине налазимо затворене вокале *a > a^h*, *o > u^o* — скоро *у*: *рукама*, *опанци*, *чаране* (скоро:

чоране), *ћоране*, *ливода*, *јазоваца*, *буга ми* < »бога ми«, и супротно томе : *кокурузе*.

Акцентуација је новог типа, и покљала се углавном с типом акцентуације С. Далмације. Али код овога говора, као и у многим другим крајевима, јавља се врло често вокалска редукција. Интересантно је да је она увек у вези са изразитим квантитетом дугих акцената, узлазног и низлазног. Случајеви редукције које сам забележио углавном су иза дугих акцената: *удáр'ћу ја*, *лúс'ца* (мада у voc. s. *лúсицо*), *прва вúж'та* («регрутација»), и тако и иза емфатичког акцента — *изгор'ло све!* Код ових примера, иза *р* и фрикативних *с/ж* имамо скоро потпуну редукцију, ипак у примеру *вúж'та* без једначења по звучности, што би показивало један степен мањи од потпуне редукције. Иза *т* изгледа да се чује неки редуцирани вокални елемент индиферентне боје — *дó'тѣра јарад*, као и у *Зú'љћи*, доводећи до извесне вокализације *л* : идем *ú пú'нниу*, али *све катó'љци*, а тако и *уб'ла* (< »убила«) > *ú'бла*. Овакви случајеви редукције показују очигледну везу између редукције и квантитета акцента, и то не само да би редукција била у зависности од природе акцента, већ да она може бити узрок промени квантитета акцента. Обилат материјал и у овоме правцу допустиће да се накнадно развије, опширније и детаљније, дискусија око овога питања.

Питање о стању облика, нарочито код имена, такође је интересантно. Случајеви, врло ретки, као што је *под земљон*, заслужују нарочиту пажњу при дискусији ; поред тога случаја забележеног у Јајцу, ја сам у Поугарју забележио од једне бабе: *растовон јанијон* у instr. s., и у dat. pl. *он напезон реко*, у причи о неким поповима, — иначе обично : *пријатеља* — *шаљемо милошћ пријатеља* (Јајце), а (опет у Јајцу) : *За Добре тићим*. — Код једносложних именица у множини преовлађује наставак-ови : *коњови*, *ножови*. — У gen. pl. преовладао је наставак *а* : *јазоваца* ; али уз бројеве има трагова употребе лапидарних облика без тога наставка ; тако на Бешпељу сам забележио : *пет стотин грóшá*, али : *прико сто дуката*. — У dat. и instr. pl. имамо *-ма* и *-има*, равноправно, и то тако употребљене, обично, да одговарају ритму говора, бар код оних који карактеристичније говоре ; сем случаја *беговма* и *агама*, имам и других типичних примера. — Најбоље се чува стари локатив, опет у ономе планинском крају Бешпељ — Поугарје. У Јајцу и у местима око њега, нарочито северозападно, где је

јача Далматинска струја имамо нове наставке. Тако, у Јајцу сам забележио: *по свима селима, по брдима и на вратима, као и ногама, рукама*, али имамо и овакве примере: *на Скоковим Радиним, у Шеовцим, у Шеовцим били све катољци, у Добре-тићим*, ма да код истога: *били у Прудима*. У Днолуци је стање слично, али кад се употребљавају у loc. pl. имена места pl. tant. нарочито оних из Поугарја, употребљавају стари локатив: *у Зубовићи* итд. Тако је и у долини Врбаса према Винцу: *на Бравници*. У Поугарју loc. pl. стари сасвим је обичан и једини код имена места: *у Зубовићи, у Влатковићи, у Корићаним, и у Запешим*. — Од свих примера најинтересантнији је израз *в-варошњица-копџа*, којим телал завршава позив на турском за погреб муслимана, и који је очигледно један окамењени израз, који се задржао по некој традицији, јер *Варошњице* зове се муслиманско гробље у јужном углу између Пливе и Врбаса. То је један драгоцен пример, чија анализа може бити корисна и у другим правцима.

У начину неодређеном *т* је опште, *нити умију просит — нити умију дилит; мислио сам да ћу те мушкетат; изидит; то ћемо ја њ т' метнут придџ се; то ће свако вироват; да ћо-јик мора јист*.

* * *

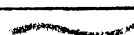

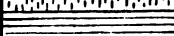

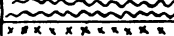

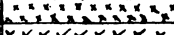

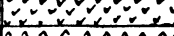
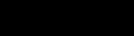
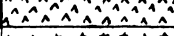

Велике промене у саставу становништва учиниле су да ми имамо огroman проценат новог насеља у овим крајевима. Старо становништво, уколико није било уништено или избегло при освојењу Босне од Турака, било је састављено од помуслимањених и католика, — и док су ови други страдали не само од гањања, нарочито у доба ратова, већ и од страшних помора, од болести и глади, — муслиманско становништво можда и више но католичко страдало је од разних помора. Иначе, економске прилике сељака католика, чипчија, и земљорадника муслимана, балија нису се јако разликовале. Сиротиња и беда пратила је и једне и друге, и могло се десити да су код доброг бега чипчије имале бољи начин живота но од бегова независни муслимани. Овоме стању одговара резултат који смо видели раније, да су муслимани ипак у слабијој мери покретани и попуњавани новим насељима, већином ближег померања, док је католичко становништво ишчезавало и обнављало се, нагло и у јачим покретима. Ту није било постепеног, тихог континуитета у прилажењу нових елемената, да би од њих могле бити

асимилисане, по слојевима, и језичке особине најстаријег српскохрватског становништва тога краја. Уколико су изумирали или на други начин нестајали насељеници који су били, по времену, у ближем додиру са старим становништвом, — уколико су се више губиле и специфичне црте старог говора. У новије време, пак, настале су нове мешавине, нарочито на самим рекама, Врбасу и Пливи, и то објашњава данашње стање најважнијих црта код становништва у томе делу. Тачност овога, с обзиром на временску перспективу, потврђује се и ниансама и разликама црта у географском смислу. Планински крај, од Бешпеља, преко Поугарја до планине Влашића и до православних насеља, има више старих особина. Ипак то је говор икавскоштокавски, и можда ће се, по анализи све грађе коју имам на распололожењу, моћи добити још јаснија слика о томе говору и о значају помињаних старих црта у њему. У сваком случају, ма који био резултат дискусије целокупног градива, тај планински крај североисточно од Јајца претставља, у нианси, засебан појас ; онај други планински крај, југозападно од Јајца, Јањ и Љуша, чине другу говорну ниансу, — а између та два појаса налази се у долини, око самога града Јајца, и поред река, трећа нианса овога икавског говорног типа, као најмлађа и још доста сирова мешавина.

Објашњење Знакова

Кривичке Знаке

Порецко Ситановника

Кривичан			Ситановника
Кривичан			Далмација
Кривичан			Курнос
			Травник
			Либно - Либно
			Власине
			Транор
Релитије			Курнос Поцарје
Кривичан			Курнос
Кривичан			Транор
Кривичан			Курнос
Кривичан			Курнос
Кривичан			Курнос